

UDK: 159. 9.072 = 316.6

Damegul ARAPBAYEVA,
Xalqaro Nordik universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi
O'zMU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: damegul.83@mail.ru

O'zMU professori, psixologiya fanlari doktori A.I.Rasulovning taqrizi asosida

NIKOH MUNOSABATLARIDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINING OILA MUSTAHKAMLIGIDA TUTGAN O'RNI
Annotatsiya

Maqolada nikohning muhim xususiyatlari sifatida oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy funksiyalari borasida psixologik tahlillar bayon etilgan. Nikoh barqarorligini ta'minlashda tashqi va ichki omillarning roli haqida to'xtalib o'tilgan. Nikoh barqarorligini ta'minlashda, ichki omillarning ahamiyatini psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy darajalari asosida yoritilgan. Shuningdek, muvofiqlik muammosi hamda muvofiqlikning psixologik xususiyatlari sotsiologik, ijtimoiy-psixologik, psixologik, psixofiziologik darajalarga ajratilgan holda tahlil etilgan.

Bundan tashqari, umumiy nikoh potentsiali jismoniy, moddiy, madaniy va jinsiy omillarga ajratilgan hamda ushbu omillarning mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: nikoh, oila, oila a'zolari, turmush o'rtoqlar, muvofiqlik, psixologik, muloqot, ziddiyat, ichki omil

РОЛЬ ОСОБЕННОСТЕЙ БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОЧНОСТИ СЕМЬИ

Аннотация

В статье излагается психологический анализ социальных, экономических и правовых функций семьи как существенных характеристик брака. Затронута роль внешних и внутренних факторов в обеспечении стабильности брака. Освещается значение внутренних факторов в обеспечении стабильности брака на психофизиологическом, психологическом, социально-психологическом, социокультурном уровнях. Также проанализирована проблема соответствия, а также психологические особенности соответствия, разделенные на социологический, социально-психологический, психологический, психофизиологический уровни.

Кроме того, общий брачный потенциал разделен на физические, материальные, культурные и сексуальные факторы, также раскрыта природа этих факторов.

Ключевые слова: брак, семья, члены семьи, супруги, совместимость, психология, общение, противоречия, внутренний фактор

THE ROLE OF SPECIFIC FEATURES IN MARITAL RELATIONS IN FAMILY STRENGTH

Annotation

The psychological analysis of the social, economic and legal functions of the family as important features of marriage are described in this article. The role of external and internal factors in ensuring the stability of marriage is discussed. The importance of internal factors in ensuring the stability of marriage is explained on the basis of psychophysiological, psychological, socio-psychological, socio-cultural levels. Also, the problem of compliance and the psychological characteristics of compliance are analyzed by dividing them into sociological, socio-psychological, psychological, and psychophysiological levels.

In addition, the common marriage potential is divided into physical, material, cultural and sexual factors, and the essence of these factors is revealed.

Key words: marriage, family, family members, spouses, compatibility, psychological, communication, conflict, internal factor

Kirish. Bizga ayonki, ijtimoiy-psixologik hodisalarning markazi shaxs joylashgan bevosita muhit, mikrosharoitlar va ularning shaxsga bevosita ta'siri – va bu, avvalo, oila bo'lmasa, nima? Jamoa, e'tibor bering, oiladan tashqari va oilaviy faoliyat ijtimoiy ahamiyatga ega, ijtimoiy zarur bo'lganligi sababli, jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga kiritilgan, uning qadriyatlarini birlashtirgan jamoa.

Nikohning qadriyatlarini va sifati allaqachon nikohning muhim xususiyatlarining funktsional birligi, uning ichki va tashqi aniqligi va nisbiy barqarorligining yaxlit xususiyatidir. Nikohning muhim xususiyatlari oilaning ayrim tomonlarini jamiyatning boshqa ob'ektlariga nisbatan namoyon bo'lish usullaridir. Nikohning muhim xususiyatlari sifatida oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy funksiyalari bo'lishi mumkin.

Nikohning tashqi aniqligi ijtimoiy moslashuv, madaniy va milliy urf-odatlariga rioya qilish, ijtimoiy kutishlarga rioya qilish, aholini ko'paytirish funktsiyasini bajarish, ichki – psixologik iqlim, psixologik barqarorlik, turmush o'rtoqlar va umuman barcha oila a'zolarining psixologik muvofiqligini o'z ichiga oladi. Demak: ijtimoiy birlik sifatida oila aholini ko'paytirish (oddiy va kengaytirilgan), maishiy iste'molni tashkil etish, birlamchi ijtimoiy nazorat, psixologik o'lchov sifatida – qiymat yo'nalishlarini, axloqiy me'yorlarni, tashqi va ichki madaniyatni,

turmush tarzi namunalarini shakllantirish va saqlashda eng muhim funktsiyalarni bajaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiya nuqtai nazaridan, aynan nikohning ichki aniqligi eng katta qiziqish uyg'otadi. Nikoh barqarorligining ichki omillarining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, ularni oilaviy munosabatlar sifatida ahamiyatlilik darajasini aks ettiruvchi darajalarda ajratish kerak, ehtimol bu darajalarni aniqlash kerak: psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy. Va bu darajalarning barchasi bir narsada birlashadi: nikohning ichki aniqligining asosiy ko'rsatkichlari turmush o'rtoqlarning muvofiqligi va ishlashidir.

Birgalikda yashash paytida nikoh sheriklari deyarli doimiy ravishda birgalikdagi faoliyat jarayonida bo'lishadi, chunki ular uy xo'jaligini birgalikda boshqarish, oilaviy byudjetni taqsimlash va bolalarni birgalikda tarbiyalash jarayoniga jalb qilish tufayli sezilarli o'zaro bog'liqlikka ega. Va agar sheriklar o'rtasidagi nikohda birgalikdagi faoliyat amalga oshirilsa, unda biz ushbu faoliyat ishtirokchilarining muvofiqligi va ishlashi jarayonlari haqida ishonch bilan gaplashishimiz mumkin [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyinchilik bir narsada – psixologik moslik muammosiga yagona yondashuv, moslik tushunchasining o'zini bir ma'noli talqin qilish, moslik ob'ektiv mezonlari va ko'rsatkichlari yo'q. Bir qator olimlar muvofiqlikni

sherkilarning o'xshashligi va farqiga ko'ra barqaror moslashuvchan tuzilma deb bilishadi. Muvofiqlik, funktsional yondashuv vakillarining fikriga ko'ra, sheriklarning ijtimoiy va rol kutishlarida izchillik vazifasini bajaradi [6]. Adaptiv yondashuvni eng muhim deb hisoblaydigan olimlar muvofiqlikni tuzatilishi mumkin bo'lgan fazilatlar majmuasi (integratsiya, hamjihatlik, o'zaro tushunish) sifatida tavsiflaydilar [6].

Ajablanarlisi shundaki, aslida o'tgan asrning 70-yillariga qadar psixologik muvofiqlik masalalari (shu jumladan nikoh, oilaviy muvofiqlik) fundamental tadqiqotlar chegaralaridan tashqarida qoldi [5]. Ehtimol, birinchi marta rus psixologiyasida psixologik muvofiqlik muammosi 1972-yilda B.F.Lomov tomonidan qo'yilgan bo'lib, u guruhning psixologik muvofiqligi omili tasodifiy odamlardan tashkil topgan guruhlarining ishlashi uchun eng muhim ekanligini ta'kidlagan [4]. Harakatlarining izchilligiga erishish tezligi va qilingan harakatlar miqdori muvofiqlikka bog'liq. Potentsialdagi mos kelmaydigan guruhlar ziddiyatni o'z ichiga oladi [4]. Shuni qo'shimcha qilish mumkinki, muvofiqlik muammosiga eng keng tarqalgan yondashuv har qanday guruh a'zolari xususiyatlarining [optimal] kombinatsiyasini, ya'ni ma'lum bir uyg'unlikni, barqaror moslashuvchan tuzilmani izlashga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bunday nuqtai nazar ham mavjud: muvofiqlik – bu bir-birining ehtiyojlari va xatti-harakatlarini o'zaro qondirishning maksimal darajasi. Yomon emas-a? [5].

Va nihoyat, lug'at ta'rifi: "muvofiqlik – bu guruhning ijtimoiy-psixologik xususiyati bo'lib, uning a'zolari o'z harakatlarini muvofiqlashtirish va turli xil qo'shma faoliyatdagi munosabatlarni optimallashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi" [3]. Bu juda tushunarli: nikohda uyg'unlikning eng muhim omili – bu o'rnatilgan munosabatlar va qo'shma faoliyatdan shaxslararo qoniqlik.

Tahlil va natijalar. Muvofiqlikning psixologik xususiyatlari darajasini aniqlash/ajratish mumkin:

- sotsiologik (ijtimoiy-iqtisodiy holat, kasb-hunar, ta'lim);
- ijtimoiy-psixologik (qadriyat yo'nalishlari, umumiy maqsadlar va pozitsiyalar, shaxslararo maqom va boshqalar);
- psixologik (xarakter va boshqa shaxsiy xususiyatlar, intellekt va boshqalar);
- psixofiziologik (temperament, emotsionallik, tananing reaktivligi) [5].

Tabiiyki, moslik haqida gapirganda, unga qarama-qarshi bo'lgan hodisani – odamlarning/turmush o'rtoqlarining ehtiyojlari o'zaro munosabatlarda qondirilmagan nomuvofiqlikni chetga surib bo'lmaydi, xulq-atvor va xatti-harakatlarning o'zi, umuman olganda, bir-birini istisno qiladi. Mos kelmaslikning natijasi sheriklarning motivlari, munosabatlari, harakatlari va xatti-harakatlaridagi sub'yektiv va ob'yektiv tendentsiyalarning to'qnashuvi – ziddiyatdir.

Nikoh sheriklarining nomuvofiqligi bilan, tanqidiy vaziyatlarda bir-birini tushunolmaslik, psixomotor reaktivlikning sinxron emasligi, diqqat, fikrlash va boshqa tug'ma va orttirilgan shaxsiy fazilatlardagi farqlar kuzatiladi, bu nikoh sifatiga sezilarli ta'sir qiladi, chunki bu uning barqarorligini buzadi [5].

Umuman olganda, nikohdagi o'zaro ta'sirning tuzilishini to'rt komponentli ta'lim deb hisoblash mumkin: bunga affektiv, kognitiv, konativ (xulq-atvor) va fiziologik komponentlar kiradi. Nikohda birgalikdagi faoliyatning har xil turlarida turli xil tarkibiy qismlar ishlaydi, lekin ba'zida tarkibiy qismlardan biri yetakchiga aylanadi. Turmush o'rtoqlarning muvofiqligi va ishlashi uchun har bir komponent har xil ma'noga ega (shariklarning xohishidan qat'i nazar yoki aksincha, ular uchun ahamiyatli).

Yetakchi ko'pincha xulq-atvor komponentidir.

Oilaviy totuvlikni hamfikrlik, qarashlarning mushtarakligi, yakdillik va do'stona munosabatlar deb ta'riflash mumkin. Aytgancha, sherik bilan to'g'ridan-to'g'ri fazoviy aloqada, turmush o'rtoqlarning har biri ko'p narsalar, xususan, o'zaro ta'sir jarayonining o'zi qanchalik muvaffaqiyatli (yoki muvaffaqiyatsiz) rivojlanishi haqida ma'lumot oladi. Shu bilan birga, sherikning ishtiroki va hissasini baholash mavjud bo'lib, u o'zining muvaffaqiyati va ahamiyati bilan bog'liq. Bundan tashqari, oilada, haqiqiy guruhda bo'lgani kabi, sheriklarning

birgalikdagi faoliyatga yuqori darajada tayyorligi va shunga o'xshash vaziyatlarda muloqat va o'zaro ta'sirning o'timishdagi tajribasi mavjudligi sababli, o'zaro ta'sir holati kontekstining signal va tartibga solish funktsiyalari sezilarli darajada oshmoqda. Va bu yerda biz doimiy moddiy va ma'naviy-psixologik o'zaro bog'liqlik tufayli nikohning sifati ko'p jihatdan birgalikdagi faoliyat (moddiy manfaatlar, o'zini o'zi tasdiqlashga, bolalarni tarbiyalash bo'yicha birgalikdagi faoliyatga va boshqalarga) motivlarining mos kelishiga bog'liqligini tushunmasdan qilmaymiz [5].

Psixologiyada shaxsni u yoki bu [ijtimoiy] yaxlitlikka kiritish uchun ikkita imkoniyatni ajratish odatiy holdir – moslashish va integratsiya. Oila ijtimoiy hamjamiyat sifatida shaxsni ijtimoiylashtirish uchun eng katta imkoniyatlarga ega bo'lganligi sababli, shuni ta'kidlash kerakki, moslashish nikohning oddiy (mexanik) barqarorligiga yordam beradi va integratsiya sifatli barqarorlikka yordam beradi. Oila uchun nikoh va u bilan bog'liq oilaviy vazifalarni bajarishda huquqiy layoqatni ifodalovchi integratsiya shakllarini ajratish mumkin.

Bu yerda "nikoh kliringi" (ingl. clear – aniq, toza, mustaqil). Bu optimal o'zaro manfaatli ittifoqni ta'minlash uchun ikkita qidiruv ishtirokchilarining ehtiyojlariga eng mos kelishini ishlab chiqishga asoslangan. Ushbu nazariya yaqin va uzoq muddatli aloqa sharoitida sheriklarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan nikoh Ittifoqining ko'p funktsionalligi to'g'risidagi dastlabki qoidaga asoslanadi (umumiy nikoh potentsiali jismoniy, moddiy, madaniy, jinsiy va psixologik omillardan iborat) [5].

Jismoniy omil intuitiv xususiyatga ega: jinsidan qat'iy nazar, bir kishi boshqa odamda sababsiz hamdardlik yoki antipatiyani keltirib chiqaradi. Ushbu individual va chuqur shaxsiy reaksiya barcha jismoniy ko'rinish, ovoz tembr, xulq-atvor, nutq, yuz ifodalari, imo-ishoralar, kiyinish uslubi, nihoyat, bu odamga xos hid bilan belgilanadi.

Muloqotning dastlabki bosqichlarida aniqlangan jismoniy omil favqulodda barqarorlik bilan ajralib turadi.

Moddiy omil sherikning oilaning umumiy moddiy holatiga qo'shgan hissasi nisbati va ushbu hissaning boshqa sherikning umidlari va talablariga muvofiqligi bilan belgilanadi.

Madaniy omil er-xotinning intellektual va madaniy talablari nisbati bilan belgilanadi. Ushbu omilning ifodalanganligi hatto bir juftning hayoti davomida juda o'zgaruvchidir.

Jinsiy omil har bir sherikning haqiqiy yaqinlik dasturining boshqasining jinsiy umidlariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Ushbu omil ko'plab ta'sirlarga, shu jumladan, birinchi navbatda u bilan bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan yosh va sog'liq holatiga ta'sir qiladi [5].

Ushbu omillarning har biri har xil nisbiy qiymat bilan tavsiflanadi va har xil yo'nalishga ega bo'lishi mumkin. O'zaro ta'sir qilish orqali ular nikoh potentsiali deb nomlangan umumiy natijaga birlashadi. Agar aksariyat omillar ijobiy tomonga ega bo'lsa va oilaning mustahkamlanishiga hissa qo'shsa, unda nikoh potentsiali ijobiy indeks bilan tavsiflanadi; agar oilaning parchalanishiga qaratilgan salbiy omillar ustunlik qilsa, unda nikoh potentsiali salbiy indeksga ega.

O'z vaqtida Y.Shchepanskiy muvaffaqiyatli nikohning eng muhim belgilarini ajratib ko'rsatgan: "Nikoh va oilaning ichki birligi ichki va tashqi kuchlarning ta'siri bilan qo'llab-quvvatlanadi" [7].

Ichki kuchlarga:

- o'zaro sevgi, bu yerda turmush o'rtog'ini tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega;
- turmush o'rtoqlar va bolalarga nisbatan burch hissi;
- taraqqiyot, martaba, obodonlashtirishga bo'lgan o'zaro intilish;
- qo'shma uy-joy, uy-joy, uy-ro'zg'or ishlari, bolalarga g'amxo'rlik qilish, ushbu sohada mehnat taqsimoti;
- atrof-muhit, qarindoshlar va kengroq guruhlarining umidlarini qondirish uchun ongli yoki ongsiz istak;
- o'quv davrining o'z orzulari va g'oyalarini amalga oshirish istagi;
- shaxsning barkamol rivojlanishi va nikohdan shaxsning keng intilishlarini amalga oshirish vositasi sifatida foydalanish imkoniyati.

Tashqi kuchlarga:

- ba'zan ajralishni imkonsiz qiladigan sehrli sanksiyalar;
- buzilgan oilalardan bo'lgan odamlar jamiyatda tan olingan mavqeidan bosh tortganda, jamoatchilik fikri yoki sanksiyalar tizimining bosimi;
- iqtisodiy sharoitlarning bosimi;
- atrof-muhit tomonidan bolalarga g'amxo'rlik qilish talablari [7].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, vaqt o'tishi bilan oilaning funktsiyalari o'zgaradi: ba'zilar yo'qoladi, boshqalari yangi ijtimoiy sharoitlarga muvofiq o'zgaradi. Masalan, bugungi kunda hissiy, jinsiy, tarbiyaviy, ma'naviy kabi funktsiyalarning ahamiyati oshdi. Nikoh iqtisodiy va moddiy emas, balki hissiy aloqalarga asoslangan birlashma sifatida qaraladi [5].

An'anaviylardan tashqari, oila, yuqorida yozganimizdek, psixologik boshpana vazifasini – stressni yengillashtiradigan va hissiy qulaylikni yaratadigan joyni bajarishni boshladi. Bu, ayniqsa, yosh juftliklar uchun to'g'ri keladi – farovon psixologik iqlimni yaratish keyingi muvaffaqiyatli oilaviy hayotning kalitidir. Umuman olganda, oilaning baxt-saodati uchun unchalik ko'p narsa kerak emas (yoki unchalik ko'p emasmi?), ya'ni: [5]

- boshqasiga yo'nalganlik (uni tushunish, unga diqqat bilan munosabatda bo'lish, uning didi, qiziqishlari va istaklarini inobatga olish, o'zaro hamdardlik va bag'rikenglik);

- oddiy, ziddiyatsiz muloqat;
- ishonch va hamdardlik;
- bir-birini tushunish;
- normal intim hayot;
- umuman oila va uning har bir a'zosi hayotning qiyinchiliklaridan dam oladigan joy/xona/burchakning mavjudligi).

Sotsiologlar va psixologlar oilaviy farovonlikning quyidagi shartlarini aniqlaydilar:

- turmush o'rtoqlar o'rtasidagi o'zaro tushunish;
- alohida kvartira;
- moddiy farovonlik;
- bolalar;
- nikohning mustahkamligiga ishonch;
- jinsiy qoniqish;
- oilada qiziqarli dam olish;
- qiziqarli ish;
- tegishli ta'lim;
- ishda yaxshi pozitsiya va martaba;
- yaxshi do'stlar;
- er-xotinning mustaqilligi.

ADABIYOTLAR

1. Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: “Universitet”, 2023. – 186 b.
2. Arapbaeva D.K. The Role of Individual-Typological Characteristics In The Process of Family Adaptation of Young Brides. SPAST Reports, Vol. 1 No. 1 (2024): PAMIR One Preprints. Retrieved from <https://spast.org/ojspath/article/view/4632>
3. Краткий психологический словарь. – М.: Политиздат, 1985. – С.325.
4. Ломов Б.Ф. Совместная (групповая) деятельность людей, формирование трудовых коллективов и психологические аспекты управления ими // Правовые и социально-психологические аспекты управления. – М., 1972.
5. Мандель Б.Р. Психология семьи [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Б.Р.Мандель. – М.: ФЛИНТА, 2015. – 304 с.
6. Обозов Н.Н., Обозова А.Н. Три подхода исследованию психологической совместности // Вопросы психологии. - 1981. - № 6. – С. 98-101.
7. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. – М.: Прогресс, 1969. – С.146-147.